EDWARD LOTH

The school of Anatomy at Gdańsk (Danzig) 1584–1812.

GDAŃSKA SZKOŁA ANATOMICZNA

(1584–1812)

POZNAŃ
ODBITKA Z ARCHIWUM HISTORJI I FILOZOFJI MEDYCYNY
ORAZ HISTORJI NAUK PRZYRODNICZYCH T. VIII. Z. 1—2
1928

EDWARD LOTH

GDAŃSKA SZKOŁA ANATOMICZNA (1584—1812)

(ODCZYT WYGŁOSZONY 14 LIPCA 1925 W WARSZAWIE NA II ZJEŹDZIE HISTORYKÓW I FILOZOFÓW MEDYCYNY W CZASIE XII ZJAZDU LEKARZY I PRZYRODNIKÓW POLSKICH).

I. GIMNAZJUM GDAŃSKIE I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA SZKOŁY LEKARSKIEJ.

Zwolennikom reformacji, grupującym się koło starej wszechnicy w Wittenberdze, zależało widać na rozpowszechnianiu swych idei, gdyż już w r. 1555 założono w Gdańsku gimnazjum o charakterze akademickim. Sam dobór profesorów świadczył o tendencjach tej szkoły, zdążających specjalnie do krzewienia protestantyzmu. (Simson[1]).

Gimnazjum mieściło się w starym poklasztornym budynku franciszkańskim, który po reformacji opustoszał, w tak zwanym „Franciskaner“ albo „Graues Kloster“ przy Fleischergasse.

Opuszczone od czasu reformacji sale i krużganki klasztorne ożyły na nowo wesołym gwarem, wniesionym tam przez gdańskich żaków, a zapoczątkowana w ten sposób szkoła przetrwała przeszło dwa i pół wieki, bo aż do roku 1812. W skład programu nauk owego gimnazjum, które zamierzano zczasem przekształcić na uniwersytet, wchodziła na ostatnich

[1]) Simson P. bei Kafeemann A. W. Geschichte der Stadt Danzig, 1918. str. 221.

dwóch latach studjów filozofja przyrody i medycyna Uczniowie starszych roczników mieli wedle upodobania poświęcać się więcej temu lub owemu przedmiotowi, mogli więc obierać również medycynę, jako przedmiot główny. Aczkolwiek w niniejszej rozprawie mam zamiar rozpatrywać tylko znaczenie tej szkoły, jako środka krzewienia wiedzy lekarskiej, a zwłaszcza rozwijającej się szkoły anatomicznej, oraz scharakteryzować jej wpływ na umysłowość polską, tem niemniej nie mogę pominąć milczeniem, że nawet profesorowie medycyny zależni byli w znacznym stopniu od panującego podówczas w Gdańsku wszechwładnego ruchu reformatorskiego. Gimnazjum akademickie zabierało bowiem często głos w rzeczach wiary i toczyło naukowe spory oraz dysputy, w które wciągano wszystkich profesorów.

Słychać też było skargi, że profesorowie medycyny często niedość się liczyli z panującemi w gimnazjum nastrojami i że swojemi naukami często wprowadzali uczniów w zakłopotanie. Dotyczyło to zwłaszcza dwóch wybitniejszych anatomów i filozofów przyrody Olhafius'a i Eichstadius'a[1]), których działalności poświęcę dalej obszerne uwagi.

Profesorowie medycyny, obok zajęć lekarskich, wykładali teorję, w skład której wchodziła latem botanika i „physices", a zimą anatomja i fizjologja. Często widzimy ich wykładających jeszcze inne przedmioty, jak matematyka, filozofja, a nawet teologja.

W pierwszym okresie istnienia gimnazjum, który był niewątpliwie najświetniejszy, powoływano często po dwóch profesorów jednocześnie, tak np. obok Mathesiusza w latach 1603—1607 nauczał Olhafius, jako *profesor*

---

[1]) XVI teka Archiwum m. Gdańska. Controversio Maukischio - Falckiana: „Discipulos gimnasium ingredientes, in gymnasio viventes et gymnasio exeuntes confundit, nam consultiss. Dr. Oelhafius et Dr. Eichstadius".

supraordinarius, a potem wraz z nim Adrian Pauli od roku 1611—1622. Dopiero w późniejszym okresie występuje już stale tylko jeden profesor. Uderzają nas również przerwy, często dość długie, pomiędzy ustąpieniem jednego, a powołaniem następnego profesora. Przerwy takie istniały w latach 1622—1631, 1632-1647, 1660—1675, 1678—1688, 1692—1696 i 1711 1725, czyli że, jak zobaczymy z załączonego poniżej spisu, mało który profesor obejmował obowiązki bezpośrednio po swoim poprzedniku.

Lista wykładających nauki przyrodnicze i medyczne była następująca:

1584—1607 (?) Dr. Johannes Mathesius,
1603—1630 Dr. Joachimus Olhafius,
1611—1622 Dr. Adrian Pauli,
1631—1632 Dr. Tobias Maius,
1647—1660 Dr. Lorenzius Eichstadius,
1675—1678 Dr. Georgus Segerus,
1688—1692 Dr. Ernst Heyse,
1696—1711 Dr. Johannes Glosemeyer,
1725—1745 Dr. Johannes Adamus Kulmus,
1745—1789 Dr. Christian Sendelius,
1787-1812 Dr. Ephraim Wilhelm Blech.

Los tych profesorów był naogół nieświetny, aczkolwiek niektórzy z pośród nich, zwłaszcza późniejsi, cieszyli się niewątpliwie dobrobytem, jako lekarze praktycy.

W tekach Archiwum Gdańskiego znajduje się wiele podań i zażaleń wymienionych profesorów, prośby o poprawę bytu, skargi na ubóstwo i t. p. Tak naprz. Segerus (1675—1678)[1]) prosi o przyznanie 50 talarów na mieszkanie, gdyż w dotychczasowem nie może już więcej pozostawać,

---

[1]) Teka XLII. 100.

Sendelius (1745—1789) pisze do burmistrza[1]) o podniesienie mu dochodów, przyczem zwraca uwagę, że wykłada *„studium physicum"*, *„studium medicinae"* oraz *„publica"*. Ponieważ z opłat utrzymać się nie może, a prywatna praktyka nic mu nie przynosi, chciałby jeszcze wykładać matematykę.

Z drugiej zaś strony luksusowe wydanie panegiryku pośmiertnego na cześć zmarłego Heyse'go (1692), albo liczne portrety Kulmus'a (1725—1745), przedstawiające go w paradnych strojach na tle dużej bibljoteki w otoczeniu pewnego przepychu, świadczą niewątpliwie o ich znacznej zamożności.

Prawdopodobnie same opłaty profesorskie musiały być skromne, a dużą rolę odgrywała wziętość ich jako lekarzy praktyków, gdyż np. Heyse, a zwłaszcza Kulmus cieszyli się szeroką sławą, podczas gdy taki Sendelius nie mógł zarobić na utrzymanie jako lekarz i w pedagogji pozostał miernotą.

Zapewne nie bez znaczenia i wpływu w tym względzie były także okresy rozkwitu lub upadku Gdańska, gdyż położenie ekonomiczne miasta, musiało się też odbijać na życiu tych lekarzy.

Co do poziomu nauk w Gimnazjum, to na wstępie niniejszej rozprawy wspomniałem, że założenie tej uczelni miało na celu krzewienie protestantyzmu i wiedzy teologiczno-filozoficznej. Niewątpliwie, zamierzano zczasem przekształcić uczelnię na akademję lub uniwersytet i w tym celu wprowadzono również nauki lekarskie jak anatomję, *matteria medica,* oraz nauki przyrodnicze, botanikę, *„physices"*, astronomję i t. p.

Zamierzonej świetności Gimnazjum nigdy nie osiągnęło i na wyższą uczelnię w ścisłem tego słowa znaczeniu prze-

[1]) Teka XVII. 101.

kształcone nie zostało, aczkolwiek początkowa nazwa *„gymnasium"* zmieniona została w następstwie w *„Athenaeum"*, jednakże nie odważono się nadać uczelni nazwy *„Academia"*.

Tem niemniej poziom nauk w Gimnazjum Gdańskiem bywał okresowo bardzo wysoki tak, że liczne uniwersytety niemieckie, z któremi gdańska szkoła pozostawała w stosunkach, jak Wrocław, Gietynga, Rostoka, Gryfia i t. p. przyjmowały wychowanków Gimnazjum Gdańskiego na trzeci rok studjów. Z powyższego wnosić można, że uczelnia ta przewyższała poziomem szkołę średnią i dawała wystarczające wiadomości w zakresie pierwszych dwóch lat uniwersyteckich.

Gimnazjum akademickie przetrwało w Gdańsku dwa i pół wieki. Ale ze wszystkiego wnosić można, że już w drugiej połowie XVIII wieku zaczęło się chylić ku upadkowi. A gdy wreszcie w r. 1814 przeniesiono je do Wrzeszcza (Langfuhr) i nadano mu charakter szkoły średniej, to okazało się, że gabinet fizyczny i przyrodniczy, niegdyś bardzo bogaty, nie posiadał już niemal żadnych zbiorów, ani najpotrzebniejszych przedmiotów.

II. CHARAKTERYSTYKA GDAŃSKIEJ SZKOŁY ANATOMICZNEJ.

Po tej ogólnej charakterystyce uczelni, chciałbym przystąpić do właściwego tematu, to jest do rozpatrzenia roli, jaką odegrała szkoła lekarska w Gdańsku, a zwłaszcza rozwijająca się przy niej szkoła anatomiczna.

Okres powstania gimnazjum akademickiego w Gdańsku, wiąże się ściśle z okresem upadku naszej Akademji Jagiellońskiej w Krakowie i Akademji w Zamościu. Jest to okres reakcji po reformacji, okres zmierzchu naszego złotego wieku i upadku nauk za czasów Zygmunta III.

Zaznaczyć przytem należy, że na Zachodzie był to okres najintensywniejszego rozkwitu anatomji, spowodowanego jej

restauracją przez Vesaliusa. Odgłosy nauki tego reformatora anatomji bardzo rychło odbiły się w Polsce, bowiem już w r. 1551 wydał w Krakowie Novicampianus-Nowopolski dzieło: *„Fabricatio hominis a Cicerone libro cum annotationibus"*, które to uwagi zostały zaczerpnięte żywcem ze znanej księgi Vesaliusa: *De corporis humani fabrica*, wydanej w 1543 r.

Potrzeba anatomji była w tym czasie tak żywo odczuwana, że koło r. 1616 dr. Zemelius uczynił w Krakowie zapis celem powołania do życia katedry anatomji, którą objął Maciej Woniejski

Zważmy, że jednocześnie był profesorem w Zamościu Ursinus—(Niedźwiecki), który nam w swem dziele *„De ossibus tractatus tres 1610"*, pozostawił zaczątek polskiej terminologji anatomicznej. Zważmy dalej, że po śmierci Niedźwieckiego w r. 1613 hetman Zamoyski powołał do wykładów anatomji sławnego Fabricius'a d'Aquapendente, który naskutek choroby zawrócił z drogi i do Zamościa nie dojechał. Zrozumiemy wobec tego, że rozwój anatomji zapowiadał się w Polsce świetnie.

Otóż różową jutrzenkę anatomji w kraju naszym zamroził upadek rzeczonych uczelni, przez co na przeszło sto lat rozwój tej nauki powstrzymany został w całej Rzeczypospolitej Polskiej. W tych warunkach, rozwijająca się tuż obok w Gdańsku, wolna od przesądów, szkoła anatomiczna, była dla nauki polskiej niemal opatrznościową i, jak zobaczymy dalej, wywarła duży wpływ na umysłowość naszych lekarzy.

Stąd tem większe zainteresowanie nauki polskiej traktowaniem anatomji w Gdańsku. Ze starych, oryginalnych rozkładów zajęć, przechowanych w tekach archiwum miejskiego wynika, że anatomja była wykładana w Gdańsku dwa razy w tygodniu po jednej lub po dwie godziny, zazwyczaj *„diebus Jovis et Veneris"*, (t. j. w czwartek i piątek).

Tego rodzaju rozkłady godzin przechowały się na rok 1610[1]), na rok 1616–1617[2]), na lata 1619—20[3]) i t. d. Wykłady te w formie regularnej przetrwały do końca XVII wieku. Potem w programach wykładów nie znalazłem już anatomji jako oddzielnie wykładanej nauki, wykładano natomiast *„physices“* lub *„philosophia naturalis“* w której skład wchodziła również i anatomja. Wynika to np. z dzieła Segerusa: *„Synopsis physicae antiquo novae“*. Gdańsk 1677. W dziele tem autor porusza liczne tematy anatomiczne[4]). Zresztą niemal każdy z nowych profesorów wygłaszał na wstępie przemówienie, z którego wynikało bądź zamiłowanie do anatomji, bądź też specjalne podkreślenie tego tematu. Tak np. Eichstadius w r. 1647 w swej przemowie[5]) mówi przeważnie o anatomji; Segerus w r. 1675[6]), dając program wykładów zapowiada, że będzie wykładał anatomję, prowadząc dysputy, ćwiczenia i sekcje; Kulmus w r. 1725[7]), ogłaszając wykłady, wypowiada swój pogląd na czekające go zadania. Wreszcie Sendelius w r. 1745[8]), rozpoczyna przemówienie od historji anatomji i zaznacza, że obok regularnych wykładów *„elementa physices“* prowadzić będzie *privatim* wykłady i ćwiczenia anatomiczne.

---

[1]) Arch. m. Gdańska, teka XLII. 98: Diebus q est prima anatomicae prelect. D. Olhaf.

[2]) Ibidem: Typus praelectionum publicarum Gymnasii Dantiscani ad Annum Christi 1616 et 1617, Dies Jovis et Veneris (t. j. czwartek i piątek) 11–I Anatom. Dr. Olhaf.

[3]) Ibidem: 1619/20. Diebus Jovis ac Veneris II. Anatomice D. Olhafius.

[4]) Zobacz: Loth E. Czy ongi w Gimnazjum Toruńskiem była wykładana medycyna? Arch. historji i filozofji medycyny. Tom. VI. 1927.

[5]) Eichstadius L. Oratio de causis et utilitate coniugendi studii medici cum mathematica. 1647.

[6]) Segerus G. Studiosae iuventuti in Athenaeo Gedanensi. 1675.

[7]) Kulmus A. Civibus Athenaei Gedanensis programma invitatoria 1725.

[8]) Sendelius Ch. Anzeige seiner Vorlesungen. 1745.

Niezależnie od regularnych wykładów anatomji zabiegano o urządzanie sekcyj, które zawsze dawały okazję do przedstawienia „całej anatomji“ *ad oculos* słuchaczów. Wówczas wszystkie inne wykłady szły w kąt, a sala anatomiczna Gimnazjum, o której mówię dalej, zajmowana była przez sekcję, trwającą nieraz po kilka dni zrzędu. W tym kierunku Gdańskowi przypada bardzo piękna karta w dziejach anatomji na północy Europy. Pierwszą bowiem dysekcję noworodka potwornego, stwierdzoną bez żadnych wątpliwości, wykonał Olhafius w r. 1613[1]), a wynika to z opisu organów jakie autor u badanego osobnika znalazł. Ponieważ do charakterystyki wymienionego dziełka powrócę dalej, więc tymczasem ograniczę się jedynie do stwierdzenia doniosłości tego faktu z punktu widzenia kultury ogólnej. Ustalenie bowiem dokonywania sekcyj w Gdańsku już w r. 1613 nabiera dużego znaczenia, jeżeli zważymy, że w owym okresie sekcje w Niemczech należały jeszcze do wyjątkowych rzadkości. Meyer-Steineg[2]) pisze, że gdy w r. 1629, a więc w kilkanaście lat później Rolfink wykonał dwie sekcje w Jenie, wywołało to ogromne wzburzenie umysłów, przyczem samą czynność dysekcji przezwano ironicznie *„rolfinken“*. Niechęć lekarzy niemieckich do sekcyj była jeszcze tak wielka, że gdy nawet zachodziła ich konieczność, to ograniczali się do demonstracyj zapomocą pałeczki, a wykonanie sekcji polecali specjalnemu prosektorowi.

W tym kierunku Olhafius, jako uczeń południowo-francuskiej szkoły w Montpellier, widać był już pozbawiony przesądów.

---

[1]) Olhafius Joachimus. Foetus monstruosus in pago Prust teritorii Dantiscani editur a 1613 bona fide delineatur et concripcitur. Dant. 1613 (co do szczegółów tego dzieła patrz dalej).

[2]) Th. Meyer-Steineg u. K. Sudhoff. Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen. Jena. 1922.

Jakże zacofaną była podówczas jeszcze Warszawa, jeżeli pierwsza zanotowana tam sekcja odbyła się dopiero w r. 1736, i omal nie zakończyła się tragicznie, gdyż pospólstwo chciało ukamienować mistrza ceremonji d-ra Löhöffel'a, pradziada naszego znakomitego historyka Joachima Lelewela!

A tymczasem w Gdańsku sekcje odbywały się coraz regularniej w pewnych okresach, uzależnionych od dopływu zwłok. Tak więc Eichstadius wykonał w latach 1647—1660 trzy sekcje[1]) (dwóch mężczyzn i jednej kobiety); Segerus, aczkolwiek dla braku materjału prawdopodobnie w Gdańsku[2]) nie wykonał żadnej sekcji, jednakże okazywał po temu jak najlepsze zamiary, gdyż, obejmując wykłady, zapowiadał, że sekcje wykonywać będzie[3]).

Glosemeyer w r. 1696 wykonał sekcję, która się odbyła 26 listopada, przyczem rozesłał drukowane ulotki, zapraszając „Generesos maximoque strenuos, musarum nutritios ac evergetos, gratiosos, coeteros summe Reverendos, Nobilissimos, Consultissimos, Excellentissimos, plurimum reverendissimos, amplissimos, generosos, spectatissimos etc. Dominos", zwołując jednocześnie słuchaczów, których obowiązkiem jest asystować przy sekcji.[4])

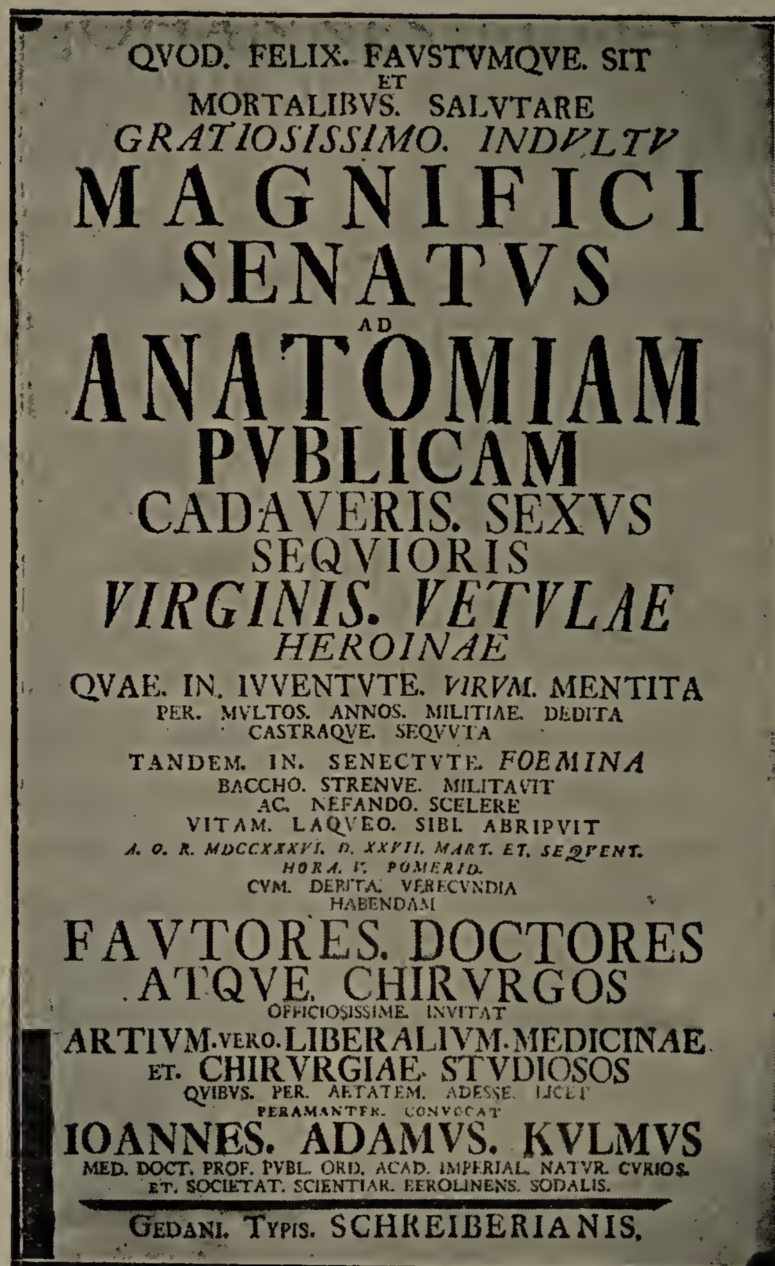
---

[1]) V. Hammen: „Anatomicas sectiones intereas tres instituit, duos nempe masculini, unam foeminini sexus". (Rkp).

[2]) Wiadomo, że Segerus ćwiartował zwłoki w czasach studjów, oraz za czasu swego pobytu w Toruniu, a wyniki swych badań anatomiczno patologicznych ogłaszał drukiem w licznych notatkach.

[3]) Segerus G. „Studiosae iuventuti in Athenaeo Gedanensi 1675. Imprimis autem instante hac hyeme sectiones anatomicas constanti cura continuare voluerint".

[4]) Glosemeyer. Benevolo lectori cum apprecatione solutis plurimae. Demonstrationes anatomicas, cadaveris masculini consetiente. Magnifico patronorium ordine in Athenaei Gedanensis auditorio anatomico Die XXVI Novembri Anno MDCXCVI publice habendas significat Johannes Glosemeyer Dr. med.

QVOD. FELIX. FAVSTVMQVE. SIT
ET
MORTALIBVS. SALVTARE
GRATIOSISSIMO. INDVLTV
MAGNIFICI
SENATVS
AD
ANATOMIAM
PVBLICAM
CADAVERIS. SEXVS
SEQVIORIS
VIRGINIS. VETVLAE
HEROINAE
QVAE. IN. IVVENTVTE. *VIRVM.* MENTITA
PER. MVLTOS. ANNOS. MILITIAE. DEDITA
CASTRAQVE. SEQVVTA
TANDEM. IN. SENECTVTE. *FOEMINA*
BACCHO. STRENVE. MILITAVIT
AC. NEFANDO. SCELERE
VITAM. LAQVEO. SIBI. ABRIPVIT
A. O. R. MDCCXXXVI. D. XXVII. MART. ET. SEQVENT.
HORA. V. POMERID.
CVM. DEBITA. VERECVNDIA
HABENDAM
FAVTORES. DOCTORES
ATQVE. CHIRVRGOS
OFFICIOSISSIME. INVITAT
ARTIVM. VERO. LIBERALIVM. MEDICINAE.
ET. CHIRVRGIAE. STVDIOSOS
QVIBVS. PER. AETATEM. ADESSE. LICET
PERAMANTER. CONVOCAT
IOANNES. ADAMVS. KVLMVS
MED. DOCT. PROF. PVBL. ORD. ACAD. IMPERIAL. NATVR. CVRIOS.
ET. SOCIETAT. SCIENTIAR. BEROLINENS. SODALIS.

GEDANI. TYPIS. SCHREIBERIANIS.

Zaproszenie J. Kulmusa na sekcję w r. 1736.

O ile już w wypadku sekcji dokonanej przez Glosemayera w r. 1696 przebija pompatyczny ceremonjał, stosowany przy sekcjach na zachodzie Europy, o tyle jeszcze więcej daje się to wyczuwać przy następnych sekcjach dokonanych w r. 1727 i 1736 przez Kulmus'a. Istniała już podówczas porządnie urządzona sala amfiteatralna do sekcyj, o czem

P r a e t o r i u s E. (1713)[1]) mówi: „Nominatur etiam anatomicum (auditorium) quod anatomicis sectionibus locum praebeat, Auditorium hoc pariter cathedra gemina ut subseliis ad amphitheatri modum exstructis e quibus demonstrationes anatomicae perquam commode videri possunt, est ornatum.“ Ceremonjał sekcji, jest już widać utarty. Zaproszenia w formie arkusza in 4⁰ zaczynają się od sakramentalnego Q. f. f. S, powołują się na specjalny „i n d u l t“ Senatu gdańskiego i podają wiadomości o osobie, której zwłoki mają być poddane sekcji. Szczegóły tych sekcyj opisuję dalej przy charakterystyce K u l m u s ' a.

Pragnę tu jeszcze zaznaczyć, że przez Gdańsk przewijało się, a nawet się tam uczyło, wielu młodych Polaków. Podczas, gdy dopiero pod koniec XVIII wieku w Polsce odważono się na sekcje zwłok w celach nauczania anatomji, w Gdańsku uchodziło to już za rzecz zwykłą, posiadającą swoją tradycję i utarty ceremonjał. W tym więc kierunku Gdańsk, niewątpliwie, wyprzedził całą Rzeczpospolitę i niewątpliwie miał dodatni wpływ na wielu lekarzy polskich.

Jeszcze ważniejsze jednak było oddziaływanie przez dysputy. Zaprowadzenie tego rodzaju nauczania zawdzięczamy O l h a f i u s o w i, który w licznych dyskusjach, obierając sobie jednocześnie kontrahentów lub oponentów, omówił w ciągu dwudziestu kilku lat niemal całą anatomję ludzką. Przytem kontrahentami byli również i Polacy jak A l e x a n d e r M y s l o v i u s I.[2]), S a m u e l M a c o v i u s[3]) i t. d.

---

[1]) P r a e t o r i u s E. Athaenae Gedanensis sive connencutarior hist. chronolog. Originem et constitutionem gymnasii Dantiscani continens Lipsiae. 1713.

[2]) O l h a f i u s J. Problemata publice disputata de cerebro 1609, respondet Alexander Myslovius, Polonus.

[3]) O l h a f i u s J. Problemata de manibus, Polono Macovio respondente. 1607.

O l h a f i u s J. Trias problematum physiologicorum de quibus respondente Macovio Polono disputatio publica. 1615.

Kontynuowali te dysputy i następcy Olhafius'a a zwłaszcza Eichstadius, który ogłaszał tezy z osteologji[1]) i 16 innych dysput[2]) na rozmaite tematy.

Stopniowo dysputy przekształcają się w mowy lub rozprawy, *(orationes, dissertationes, dissertatiuncula),* z których w następstwie zrodziły się już prace naukowe, publikowane na dany temat Dopóki jednak odbywały się dysputy, oddziaływały one bezpośrednio na obecnych słuchaczów i miały niewątpliwie duże znaczenie w epoce, kiedy druk jeszcze nie był dostępny dla każdego. Poza dysputami istniały jeszcze inne więzy, które łączyły profesorów gdańskich z wybitnymi Polakami, o czem świadczy np. przemówienie Sendelius'a z r. 1766 na cześć ks. Aleksandra Józefa Jabłonowskiego z Nowogródka.

Na zakończenie niniejszego szkicu chciałbym zaznaczyć, że anatomiczna szkoła gdańska zdołała niewątpliwie spopularyzować ideę i zamiłowanie do anatomji nawet w szerszych kołach obywateli. Świadczy o tem kolekcja obrazów, pochodzących z patrycjuszowskich domów Gdańska, a przechowywanych w muzeum miejskiem tego miasta. Więc np. w kolekcji Kabrun'a znajdujemy aż trzy obrazy anatomiczne:

1) „Totenstilleben" — obraz holenderskiej szkoły pędzla Pietera Claesz'a z r. 1661, na którym obok wiktuałów uwidoczniona jest czaszka ludzka; 2) „Kącik z pracowni artysty" pędzla Gerarda Don'a z Leidy (1613—1673) na którym widzimy liczne kości i otwarty podręcznik anatomji; 3) „Stilleben" Jana Fernande z XVIII wieku obraz z kośćmi człowieka: z czaszką, kością udową i t. p.

---

[1]) Eichstadius L. De osteologia humana, respondet J. Müller. 1648.

[2]) „ „ Collegium anatomicum, seu questiones de natura corporis humani, a qua medicina initium capit ad 16 Disputationes in inclyto Athenaeo Gedanensi propositae. Cedani 1649.

Dalej Kulmus jest przedstawiony na jednym portrecie z czaszką w ręku, na drugim zaś uwidoczniono jego tablice anatomiczne i t. p.

Niewątpliwie, obok mody przejawia się tu jednak pewne zamiłowanie kolekcjonerów, którzy, aby okazać zrozumienie do tego rodzaju obrazów, musieli znać anatomję.

III. CHARAKTERYSTYKA PROFESORÓW MEDYCYNY I ANATOMÓW GDAŃSKICH.

Pierwszym profesorem medycyny był Johannes Mathesius[1]) urodzony około 1540 w Jachymowie (Joachimsthal) w Czechach. Wykształcenie otrzymał w Akademji Wittenberskiej, gdzie w r. 1564 uzyskał stopień magistra filozofji. Następnie studjował medycynę w Lipsku, poczem udał się do Włoch, gdzie przebywał przez kilka lat. Powołany do Akademji Wittenberskiej *„ad professionem anatomicam“*, działał tam przez kilka lat i wsławił się dzięki specjalnie związanemu szkieletowi człowieka, który jeszcze przez dwadzieścia lat potem wzbudzał zachwyt medyków. Mathesius był również rektorem wymienionej Akademji. W czasie reformacji, jako osobisty przyjaciel Lutra, stanął po stronie jego nauki. Na tem tle wynikła *„controversia inter Jacobum Andream et alios“*. Na skutek tych nieporozumień, opuścił Wittenbergę i udał się do Pomeranji, gdzie przebywał do r. 1584 (?). W tym czasie został powołany do Gdańska, *„ad praxin et proffessionem Anatomes et Medicinae“* przy istniejącem już kilkadziesiąt lat gimnazjum. Wynagrodzenie jego wynosiło 200 florenów rocznie.

W Gdańsku przebywał Mathesius do roku 1607 i odgrywał dużą rolę, nie tyle jako lekarz, co jako teolog. Jednakże zdołał już wzbudzić odczucie potrzeby wykładów

---

[1]) v. Hammen str. 21.

anatomji w szkole gdańskiej, czego wyrazem było powołanie na jego następcę w r. 1603 męża tak pierwszorzędnej miary, jak Olhafius.

Mathesius pozostawił po sobie bogaty dorobek teologiczny, mnóstwo rozpraw, dysput, kazań okolicznościowych i szczegółowy życiorys Lutra. Z rozpraw lekarskich znane są tylko dwie, obie jeszcze z czasów jego pobytu w Wittenberdze:

1. *De loco putredinis in febribus.* Vittenberga. 1577.

2. *Oratio de admirabilis auditus instrumenti fabrica et structus.* Vittenberga. 1577.

W tej przemowie Mathesius opisuje dość szczegółowo budowę ucha i cytuje autorów, począwszy od Greków, dalej powołuje się na Jacobus'a Carpensis i Johannes'a Philippus'a, którzy opisali trzy kosteczki uszne. Stopniowo dochodzi do labiryntu według Fallopiusa i ślimaka według Fallopiusa i Vesaliusa. (*Quarta cavitas. „Cochlea" a Fallopio vocatus, Vesalio vero buccinosum antrum dicitur*). Pełno tu cytat filozoficznych, a wszystko świadczy o mądrości Boga.

Należy zwrócić uwagę, że był to okres restauracji anatomji, że więc druk ten zawiera najbardziej współczesne dane o anatomji ucha.

Joachimus Olhafius[1]). (Olhaf, Ollhaf, Olavius, Oelhaf[2]). (1570—1630), urodzony w Gdańsku był prawdopodobnie, odrazu upatrzony na profesora anatomji i specjalnie w tym kierunku kształcony przez samego Mathesius'a.

---

[1]) v. Hammen str. 50.

[2]) Niesłusznie przez Hammena i Hirscha i innych Oelhafem zwany. Wprawdzie w archiwach gdańskich stwierdziłem, że pisownia jego nazwiska nie była ustalona, gdyż zwano go D. Olhaf (Arch. Gd. XL. II 98 1560—1624 rozkład zajęć na rok 1610), Dr. Olhaf (ibidem, Typus prelectionum publicarum gymnasii Dantiscani ad Annum Christi 1616 et 1617), D. Olhafius (ibidem 1619—1620), artis med. Dr. Joachimus Olavius (Pauli A. *Γαμήλία* festivitati nuptiarum... Dr. Joachimi Olavii). Sam w swoich licznych pracach drukowanych stale się jednak tytułował Olhafius i dlatego tę pisownię należy uważać za właściwą. Dopiero syn jego używał pisowni P. Oelhaf.

Jako młody człowiek udał się na studja do Montpelier, gdzie otrzymał doktorat *„summis honoris insignibus“* w r. 1600, a gdzie jego nauczycielem był Andreas Laurentius. Następnie podróżował, a w tym czasie był również uczniem anatoma Fabricio d'Aquapendente w Padwie. W trzy lata potem przybył do Gdańska i jeszcze przez kilka lat nauczał obok Mathesiusa jako *professor supraordinarius;* wykładał anatomję dwa razy w tygodniu w czwartek i piątek *(dies Jovis et Veneris).* Wkrótce też został nadwornym lekarzem Zygmunta I. Był również fizykiem miejskim swego rodzinnego miasta, co przyspieszyło jego skon. Gdy bowiem w r. 1630 wybuchła w Gdańsku epidemja dżumy, nietylko nie wahał się nieść pomoc, ale jeszcze czynił spostrzeżenia naukowe, które drukiem ogłaszał, wreszcie sam uległ zarazie i padł ofiarą epidemji.

Pozostawił po sobie bogaty dorobek, z którego przebija zmysł ścisły, nierozstrzeliwający się na zbyt liczne tematy.

Obok dzieł o dżumie i kilku rozpraw terapeutycznych pozostawił 18 druków z zakresu anatomji, które z małemi tylko wyjątkami były odbite w Gdańsku w latach 1607—1630.

Olhafius wprowadził do szkoły gdańskiej publiczne dysputy anatomiczne, na które zapraszał uczonych zamiejscowych, wśród których widzimy Gdańszczan, Niemców, Polaków, Szkotów, Szwedów itd. W ten sposób przejawił się duży wpływ szkoły gdańskiej na umysłowość polską, gdyż, jak już wpominałem, do rzeczonych dysput stawali również uczeni mężowie polscy [1]). A więc Aleksander Myslovius, Samuel Macovius i inni.

---

[1]) Problemata publice disputata de cerebro 1609. respondet Alex Myslovius Polonus.

Problemata de Manibus 1607. Polono Macovio respondente.

Trias problematum physiologicorum 1615, de quibus... respondente Samuelo Macovio, Polono, disputatio publica.

Z różnorodności dzieł i poruszanych tematów można wnosić, że zawarte w nich spostrzeżenia były często oparte na oryginalnych sekcjach, wykonanych w Gdańsku. Świadczy o tem np., opis teratologicznego płodu: *Foetus monstruosus in pago Prust teritorii Dantiscani editur a 1613 bona fide delineatur et conscriptur 1613.*

Rycina teratologicznego płodu z dzieła Olhaffusa: *Foetus monstruosus... 1613.* Przez bibulasty papier przebija druk i ornamentyka odwrotnej strony.

W dziele tem poza ustaleniem daty urodzenia, rodziców, miejscowości, znajdujemy opis *quo ad formam externam* XIX punktów charakterystycznych dla odchyleń zewnętrznych od normalnej budowy, jak np warga zajęcza i t. p. zaś *quo ad partes internas* dalszych XIV punktów, dotyczących anatomji: I mózgu, II uszu, III języka, IV przełyku, V serca, VI płuc, VII i VIII nienormalnej wyrośli, IX żołądka, X jelit, XI jelita prostego, XII struktury mięsa, XIII pępowiny, XIV pęcherza i organów płciowych. Dowodzi to zatem niezbicie, że płód, którego fotografję załączam, był przez Olhafiusa dysekowany już w r. 1613. O znaczeniu tego faktu mówiłem już poprzednio na str. 8 tak, że teraz do tej sprawy powracać nie potrzebuję.

Lecz Olhafius miał jeszcze i inne zasługi jako anatom. Poniżej podaję wykaz tych jego dzieł, które się odnoszą do nauki anatomji, a załączam charakterystykę tylko tam, gdzie dzieło zasługuje na uwagę dzięki swoim zaletom:

I. 1607. *De foetu humano. Problemata publice discutienda respondente Petro Jomichio, Colberg Pom. Dantisci.*

62 pytań co do znaczenia błon płodowych, naczyń, zagadnień z życia płodu, jego ruchów i fizjologji. Np. czy płód w łonie matki czuje, czy jego serce bije samoistnie i t. p.

2) 1607. *De manibus, problemata publice disputata respondente Macovio Polono, Lobsemati.*

8 stron. 65 zapytań, *affirmando,* ofiarowane przez Olhafius'a swojemu nauczycielowi Fabricio ab Aquapendente.

Pod postacią tych 65 tez znajdujemy najważniejsze dane z anatomji ramienia np.:

16. *Ob ἐνάρθρωσιν cum scapula humerus?*
17. *Γίγγλυμον cum humero, ulna seu cubitus?*
39. *Basilica (vena) ad cor & hepar?*
40. *Mediana duplex: ascendens et descendens.*

3) 1607. *De dentibus.... problemata publice disputanda Gylielmo Grafo Montiscosiano Scoto. Dantisci 1607.* Ofiarowane Andreae Laurentio z Montpelier.

74 zapytań dotyczących rozwoju, budowy, unaczynienia i unerwienia zębów, przyczem np. zostaje ustalone, że *n. trigeminus* dochodzi do zębów (74 pytanie).

4) 1607. *De cruribus problemata publice disputata resp. Joanno Georgio Schwaben.* Dantisci 1607.

51 pytań wzorowanych na poprzednich rozprawach.

5) 1609. *De cerebro problemata.... publice disputanda, resp. Alexandro Myslovio Poloniae. Dantisci* 1609.

77 pytań, wśród których znajdujemy dość trafną charakterystykę komór mózgowych i niektórych szczegółów anatomicznych. Natomiast o dość mętnym poglądzie autora na rolę mózgu świadczy pytanie drugie: *„Organum scilicet perfectionis spirituum e corde ascendentium".*

6) 1610. *De corde. Problemata publice disputanda respondente Georgio Martino Sueb. Dantisci 1610.*

71 pytań affirmatur np.

38) A dextro vena cava, arteria venosa,

39) A sinistro arteria aorta, arteria venosa i t. d.

7) 1613. *De partibus abdominis continentibus, resp. Johanne Liebholdo Tranted. publice institutum Dantisci 1613.*

8) 1613. *Foetus monstruosus in pago Prust teritorii Dantiscani editur a 1613 bona fide delineatur et conscriptur. Dantisci 1613.*

O dużem znaczeniu tego dziełka, jako niezbitego dowodu dokonanej w r. 1613 sekcji, wspominałem już wyżej w tekście i do tych uwag odsyłam czytelnika.

9) 1614. *De principio venorum diatribe anatomicà publice instituendo.... resp. Franciscanco Wirth. Presloviae Siles.*

Tez 25, *auctaria* 14.

10) 1613. *De ventriculo diaskepsis respondento Joanne Pauli Dantiscano publice instituenda. Dantisci 1613.*

Należy zaznaczyć, że Johannes Adrian (?) Pauli był kolegą i następcą Olhafiusa.

11) 1614. *De hepate diaskepsis publice instituendo respondente Thoma Ludolfo Adamo, Palatino. Dantisci 1614.*

12) 1615. *Sententiae vulgari de usu lienis, publice discutata omni subjecta respondente Danielo Beckero Dantiscanco Dantisci 1615.*

13) 1615. *De motu cerebri publice proposito....* resp. *Michaele Ludero Bervaldense Pomer. Dantisci 1615.*

53 zapytań i 8 Epinectra.

14) 1615. *Trias problematum physiologicorum de quibus respondente Samuele Macovio Polono disputatio publica instituetur, Dantisci 1615.*

Rzecz ofiarowana przez Makowskiego *fautori suo maximo Alberto Witoslawsky de Sielec oraz Stanislao Radolinsky de Radolın.*

Programata w postaci 18+17+26 pytań. *Epimetra* dalszych osiem tez. Wszystko świadczy o nader niskim poziomie pojęć fizjologicznych. Tak np. w punkcie pierwszym autor twierdzi, że mózg służy do ochładzania serca, mówi dalej o stosunku mózgu do mleka matczynego i t. p.

15) 1616. *De usu ventriculorum cerebri resp. Joachimo Ulrico Cotheno Anhaltino Dantisci 1616.*

51 tez w formie pytań.

16) 1616. *De usu renum endoxa et paradoxa, resp. Johanne Grajo Aberdonensi Scoto. Dantisci 1616.*

41 tez oraz 6 epimetra; autor uważa jeszcze, że nerki służą do wytwarzania nasienia.

17) 1617. *Themata miscellanea publice disputata resp. Georgio Pulmano Borusso. Dantisci. 1617.*

48 pytań z różnych dziedzin.

18) 1630. *Problema physiologicum: an ventriculi actio primaria sit chylosis?... resp. Jacobo Martini Dantiscani. Dantisci. 1630.*

Charakterystyki autora dopełniają jeszcze pozostałe dzieła z zakresu dżumy, terapji, a nawet teologji.

Ogólny pogląd na pedagogiczną działalność Olhafiusa musi być dodatni, jeżeli zważymy, że w ogłaszanych w ciągu dwudziestu kilku lat rozprawach i dysputach przejawił się pewien system. Początkowo Olhafius co rok kilka razy

urządzał dysputy, omawiając kolejno anatomję płodu, rąk, nóg, zębów, mózgu, serca, wnętrzności, żołądka, wątroby, śledziony, nerek i t. p. przez co niewątpliwie przyczynił się do systematycznego omówienia w słowie i piśmie niemal całego ciała ludzkiego.

Stopniowo działalność jego w tym kierunku słabnie, czyto dla braku tematów, czy też dla braku oponentów, zaczynają go interesować więcej zagadnienia fizjologiczne, aż wreszcie notujemy przerwę od 1617 do 1630 r. W tych latach Olhafius pisał swe prace dotyczące innych dziedzin, o których wspominałem powyżej.

Że był to umysł badawczy, zdolny nietylko do przeżuwania nauki Zachodu, lecz i do własnych spostrzeżeń i samoistnych badań, o tem świadczą prace jego o anatomji nienormalnego płodu z Prust, oraz spostrzeżenia o dżumie, za które zapłacił życiem.

W szeregu uczonych Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego należy się Olhafiusowi niewątpliwie jedno z pierwszych miejsc.

Adrian Pauli[1]) Gdańszczanin, kolega i przyjaciel Olhafius'a, był profesorem medycyny obok ostatniego przez jedenaście lat.

Urodzony w r. 1583, uzyskał tytuł doktora w Montpelier w r. 1609. W Gimnazjum Gdańskiem sprawował urząd profesora filozofji, medycyny i metafizyki *(philosophiae et medicinae, physicae et metaphysices in gymnasio professor).*

Pozostawił 12 rozpraw z zakresu astronomji, botaniki, filozofji i logiki. Nie poruszał jedynie medycyny ani anatomji.

Znaną jest jego *Γαμήλια*[2]) napisana na cześć obrzędu weselnego Joachima Olhafa.

---

[1]) V. Hammen str. 30.

[2]) Pauli A. *Γαμήλια festivitati nuptorium... Dr. Joachimi Olavii artis med. Dr.*

Tobias Maius[1]), rodem z Turyngji, został po śmierci Olhafa w r. 1630 fizykiem miasta Gdańska i profesorem medycyny w Gimnazjum.

Naukowy jego dorobek był skromny, jakoże tylko dwa lata pozostawał na stanowisku. Oprócz rozpraw filozoficznych znamy jego rozprawy o płonicy i ospie, oraz: *„Disputatio de calculo renum et vesicae"*. Wittenbergae. 1630.

Laurentius Eichstadius (Eichstadt)[2]) [3]) (1596—1660) urodzony w Szczecinie był drugim zkolei profesorem medycyny, któremu ze względu na jego zasługi anatomiczne należy się szczegółowsze omówienie jego działalności. Był to człowiek bardzo wszechstronnie wykształcony. Do roku 1614 studjował astronomję i medycynę, ponieważ jednak był szorstki i nieprzyjemny, zajmował się początkowo więcej naukami teoretycznemi niż praktyką lekarską. W tym okresie osiągnął duże sukcesy w zakresie matematyki i astronomji wydając pierwszy w r. 1615 kalendarz z przepowiedniami[4]). Wiadomości swoje Eichstadius znacznie jeszcze rozszerzył i ugruntował, odwiedzając kolejno liczne ogniska wiedzy, akademje i uniwersytety. Widzimy go więc w Jenie, Lipsku, Heidelbergu i Kolonji następnie na terytorjum Holandji w Lejdzie i Groningen. W roku 1621 otrzymuje doktorat lekarski w Wittenberdze na podstawie swojej rozprawy *„Disputatio medica inauguralis de pleuritidae"* Wittenbergae, 1621. Poczem znów udaje się w podróż do Belgji i wraca do Szczecina.

---

[1]) v. Hammen str. 62.

[2]) v. Hammen str. 106.

[3]) Hirsch zniemcza nazwisko Eichstadiusa bezpodstawnie na Eichstadt. Zarówno na wszystkich dziełach tego autora, jako też na portrecie znajdujemy napis: Eichstadius, a więc bez końcówki „dt".

[4]) sed quod ipsi non adeo elegans aut sonora, cui vulgus plus, quam eruditioni ac doctrina tribuit, medicam scientiam amplexus in studio mathematico tam bene profecit, ut A. D. 1615 primum calendarium cum prognostico ederet (v. Hammen).

Dopiero w r. 1645 został wezwany do Gdańska, jako profesor medycyny i wiadomości matematycznych *(matheseos professor)* i chociaż już 15 lat upłynęło od śmierci Olha-

Laurentius Eichstadius według portretu Thiela i sztychu Beuselsa.

fiusa, był uważany za jego duchowego następcę. Został również fizykiem miejskim. Urząd profesora, jak świadczy data jego przemówienia inauguracyjnego, objął dopiero

w r. 1647.[1]). Wszechstronny ten człowiek pozostawił kilkadziesiąt rozpraw i dysput filozoficznych, matematycznych, astronomicznych i lekarskich. Nie cofał się przed rozwiązywaniem trudnych zagadnień z astronomji, interesował się kwadraturą koła, układał kalendarze[2]) pisał i uczył o tortyfikacjach, zajmował się dużo botaniką, układał zielniki, badał działanie kamfory i t. p.

O jego wszechstronnym umyśle świadczy przemówienie przy obejmowaniu katedry medycyny, w którem stara się wyłożyć korzyści, jakie wypływają dla uczniów z łączenia nauki lekarskiej z matematyką.

Zaziębił się na wycieczce botanicznej i zmarł w r. 1660. Jako mąż, obyty z wieloma gałęziami wiedzy, mało stosunkowo czasu mógł poświęcać specjalnie anatomji, chociaż i w tym kierunku ma duże zasługi. V. Hammen podaje bowiem, że w czasie swcjej trzynastoletniej działalności profesorskiej (1647 — 1660) Eichstadius wykonał trzy sekcje: dwóch mężczyzn i jednej kobiety.[3]) Za Eichstadiusa też po raz pierwszy spotykamy się z określeniem sali wykładowej Gimnazjum Gdańskiego jako „Athenaeum" przez co zamierzono nadać powagi i godności dla głoszonej tam nauki[4]),

---

[1]) 1645 Gedanum vocatus in locum Nicolai (!) Olhafii Medici et Petri Crügeri Mathematici... introductus habita oratione de causis et utilitate conjugendi studii medici cum mathematico, habita in Athenaeo Gedanensi, quum ad auspicandum professoris sua introduce. Dantisci. 1647.

[2]) Nowy y stary kalendarz na R. 1655, Na Horizont Gdański y Toruński, y inszych mieysc okolicznych dirigowany y do używania go w koronie polskiey wygotowany y na pożądanie polskim językiem wydany.

[3]) Anatomicas sectiones intereas tres instituit, duos nempe masculini, unam foeminini sexus. (v. Hammen.)

[4]) 1. Oratio de causis et utilitate... habita in Athenaeo Gedanensi. 2. Collegium anatomicum seu questiones... in inclyto Athenaeo Gedanensi propositae. Patrz dzieła Eichstadiusa: Programma ad omnes ac singulos anatomes cultores atque studiosos propriae naturae et microcosmi cognitionis avidos. Dantisci 1655 typis Rhetii.

jak również z określeniem *„Collegium anatomicum"* dla wykładów i lekcyj anatomicznych.

Na jak szerokich podstawach opierał Eichstadius naukę anatomji, świadczy najlepiej jego przemówienie przy rozpoczęciu wykładów w r. 1655, w którem zwraca się do anatomów, ludzi nauki oraz uczniów żarliwych w poznawaniu wszechświata. W przemówieniu tem zwraca uwagę, że dla poznania godnej uwielbienia budowy człowieka nie wystarcza studjować kości i wnętrzności psów, owiec, kotów, małp, wiewiórek i innych zwierząt, lecz trzeba badać samego człowieka. Twierdzenie to popiera całym szeregiem faktów z dziedziny anatomji porównawczej: opisuje i podaje różnice kości krzyżowej i ogonowej człowieka i małp, różnice w budowie macicy i t. d. Świadczy to po pierwsze, że w wieku Eichstadiusa ciągle jeszcze dla nauki anatomji posługiwano się zwierzętami, ale że już dojrzałą była świadomość co do istniejących różnic anatomicznych. Ukoronowaniem tej świadomości było dążenie do badania i poznawania przy każdej nadarzającej się sposobności prawidłowej budowy ciała ludzkiego. Uznanie dla jego działalności znajdujemy już na portrecie, ujęte przez kolegę profesora elokwencji w następującym wierszu:

Dilectum Uraniae Nomen Podalivius Orbis
Eichstadius, tali — cognitus ore fuit.
Sobria mens, tantis Doctrinae foeta refulsit
Dotibus, ut spirans Bibliotheca foret.

* * *

Dzieła jego mające związek z anatomją, są następujące:

1) *Oratio de causis et utilitate conjugendi studii medici cum mathematica. 1647.*

Sporo w niem oryginalnych poglądów autora. Cytuje on niejednego ze współczesnych anatomów, jak Riolanus'a, Vesalius'a, którzy ważyli i mierzyli poszczególne organy, badali różnicę wagi kości prawej

i lewej strony; dalej mówi o korzyściach stosowania praw fizycznych jak optyki kolorów i t. d. *„Felix, qui potuit rerum cognoscere causas"*.

2) *De osteologia humana — respondet Joh. Muller 1648.*

80 + 20 tez o kościach, rozpoczynających się tem, że osteologja jest fizjologją kości: tezy dotyczą przeważnie kwestyj wątpliwych lub niezupełnie wyjaśnionych. Przy każdej nazwie znajdujemy bądź objaśnienia greckie, bądź wymienionego autora z cytatą dzieła, gdzie nazwa użytą była. Na specjalną uwagę zasługuje 20 punktów *„Corollaria"*, w których autor zbija niektóre twierdzenia scholastyczne np.: 1) kobiety mają tę samą liczbę kości co i mężczyzni, pomimo, że Pan Bóg stworzył kobietę z żebra Adama. b) W sercu niema żadnej kości, natomiast trafia się w aorcie rodzaj chrząstki zwłaszcza u starszych. 9) Niema żadnej kości *„corruptionis et destructionis"* o jakiej uczyli niektórzy kabaliści. 10) Z prac Galenusa wynika, że badał nietylko kości małpie, ale i ludzkie. 14) Forma czaszki ludzkiej zbliża się do okrągłej, aby możliwie zwiększyć jej pojemność i t. p.

3) *Collegium anatomicum seu questiones de natura corporis humani, a qua medicina initium capit ad Disputationes 16 in inclyto Athenaeo Gedanensi propositae. Gedani. 1649.*

164 Questiones dotyczące anatomji i medycyny w formie książeczki 260 str. 8° np.: gdzie się rodzi polip? czy serce leży w samym środku, klatki piersiowej i t. d., z mnóstwem cytat i dyskusją co do ich słuszności.

4) *Programma invitatorum ad dissectionem publicam 1651.*

Wychwala poprzedników Olhafiusa i mówi o zamierzonej nauce.

Wyżej wyliczyłem anatomiczno porównawcze uwagi zawarte w tem przemówieniu, które w ten sposob nabiera szczególnej wagi w historji medycyny, świadczy bowiem, że już na kilkaset lat przed Darwinem poważnie się zastanawiano nad anatomją porównawczą małp.

5) *Programma invitatorum ad dissectionem publicam 1655.*

Georgus Segerus (1629 – 1678) urodzony w Norymberdze. We wczesnej młodości przeniósł się z rodzicami do Torunia i sam się za Toruńczyka uważał. O jego studjach wiadomo, że rozpoczął nauki w Toruńskiem Gimnazjum, później był w Lipsku, Wittenberdze, Kopenhadze, Regiomoncie, Altdorfie i Bazylei. Tam wreszcie uzyskał doktorat medycyny i filozofji. Następnie podróżował po Anglji, Portugalji, Danji i w tym czasie był uczniem Bartholinus'a w Kopen-

hadze; był następnie w Czechach, na Węgrzech, w Burgundji i w Niemczech. Większą część swych podróży odbył jako wychowawca synów hr. Teodora Potockiego, z którymi przez dwa lata (1650—1652) objeżdżał Europę z polecenia swojego pracodawcy, ale widać, że zasmakował w podróżach i w nauce, bo go w r. 1660 znów widzimy w Bazylei.

Georgus Segerus według sztychu J. Saala.

Po uzyskaniu doktoratu już w r. 1663 został fizykiem miasta Torunia, a jednocześnie od r. 1669 objął w tamtejszem gimnazjum wykłady: *„physices“* i pisał dzieło anatomiczno-

lekarskie: „*Synopsis physicae antiquo novae*", które się doczekało dwóch wydań. Jak niedawno miałem możność wykazać, wykładał nawet w Toruniu medycynę teoretyczną, ćwiartował zwłoki celem badań anatomo-patologicznych, a kilku uczniów Gimnazjum Toruńskiego zdawało u niego egzaminy lekarsko-przyrodnicze na zasadzie pierwszego wydania jego dzieła.[1]) Powołany w r. 1675 do Gdańska został tam fizykiem miasta, oraz profesorem nauk przyrodniczych i lekarskich (*physicae professor publicus*), który to urząd sprawował wszystkiego trzy lata do r. 1678. W ciągu życia był nadwornym lekarzem aż trzech królów polskich: Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III Sobieskiego.

Przy rozpoczęciu wykładów wygłosił przemówienie, w którem zapowiadał naukę anatomji zapomocą stałych dysput, wykładów i sekcyj anatomicznych. Wykładał anatomję dwa razy tygodniowo[2]) o godzinie 7 rano. Na portrecie Segerusa jego przyjaciel, Samuel Schelguigius wyrył następujący heksametr:

Segeri hac vultum monstrat Tibi charta Georgi!
Quem Sophie appellat, quem Medicina suum.
Pictorem fugiunt mores, doctrina, fidesque,
Hinc animi dotes nulla tabella refert.

Napisał 31 rozpraw farmakologicznych, fizjologicznych np. o mleku, opjum, i t. d. a z rzeczy, mających związek z anatomją, wydał:

1. *Oratio inauguralis de curiositate physica sub introd. ad Proffes. Medico Physicam. Anno 1675 habita, cum notis adjectis edita 1676. 4. Gedani.*

---

[1]) Loth E. Czy ongi w Gimnazjum Toruńskiem była wykładana medycyna? Arch. hist. i filoz. med. Tom. VI. 2. 1927.

[2]) Studiosae iuventuti in Athenaeo Gedanensis 1675. Classe prima — diebus Martis et Jovis (t. j. we wtorek i czwartek) hora septima matut na.

2. *Studiosae iuventuti in Athenaeo Gedanensi 1675.*

Program wykładów, w którym zapowiada, co będzie wykładał z różnych działów matematyki, chemji i t. d. W końcu zaś, mówiąc o medycynie, wspomina również anatomję w następujących słowach: *...disputationibus seu publicis, seu privatis ingenia sua exercere, imprimis autem instante hac hyeme sectiones anatomicas constanti cura continuare voluerunt, me quoque illorum commodis gratificaturum certo sibi persuadeant.*

3. *Dissertatio anatomica de usu communium corporis humani integumentum. Hafniae 1654,* poświęcone Henrici Fuirenii. 20.

Artykuł de usu cuticulae, de usu cutis, de usu pilorum. Sectio II, de usu membranae adipocarnosae — munire ac tegere partes subiacentes, de usu pinguedinis.

4. *Triumphus cordis post captam ex totali hepatis clade victoriam erectus. 1654.*

5. *Eiusdem querimonia cordis 1661.*

6. *Dissertatiuncula de cotyledonibus seu acetabulis uteris Basilea 1660.*

7. *Dissertatio anatomica de Hippocratis orthodoxia in doctrina de Nutritione foetus humani in utero. 1660.*

Caput I—IV odnosi się do twierdzeń Hipokratesa.

Sectio posterior caput I Summa: 1) vasa uterina in mulieribus plane in uteri fundum hiare. 2) Lactea et am venas ad uterum ferri. 3) Placentam uterinam et sanguinen maternum et chylina recipere. 4) Venam umbilicalem vehere sanguinen e placenta ad foetum, arterias vero a foetu ad placentam. 5) Foetum sanguine nutrici. 6) Partem sanguinis... in anmiose defluere. 7) Foetum chylo nutrici et partem humorum et partem homorum, quibus iniatat fuge de attrahere.

8. *Thomae Bartholini Historiarum Anatomicarum centur I et II german. edidit.*

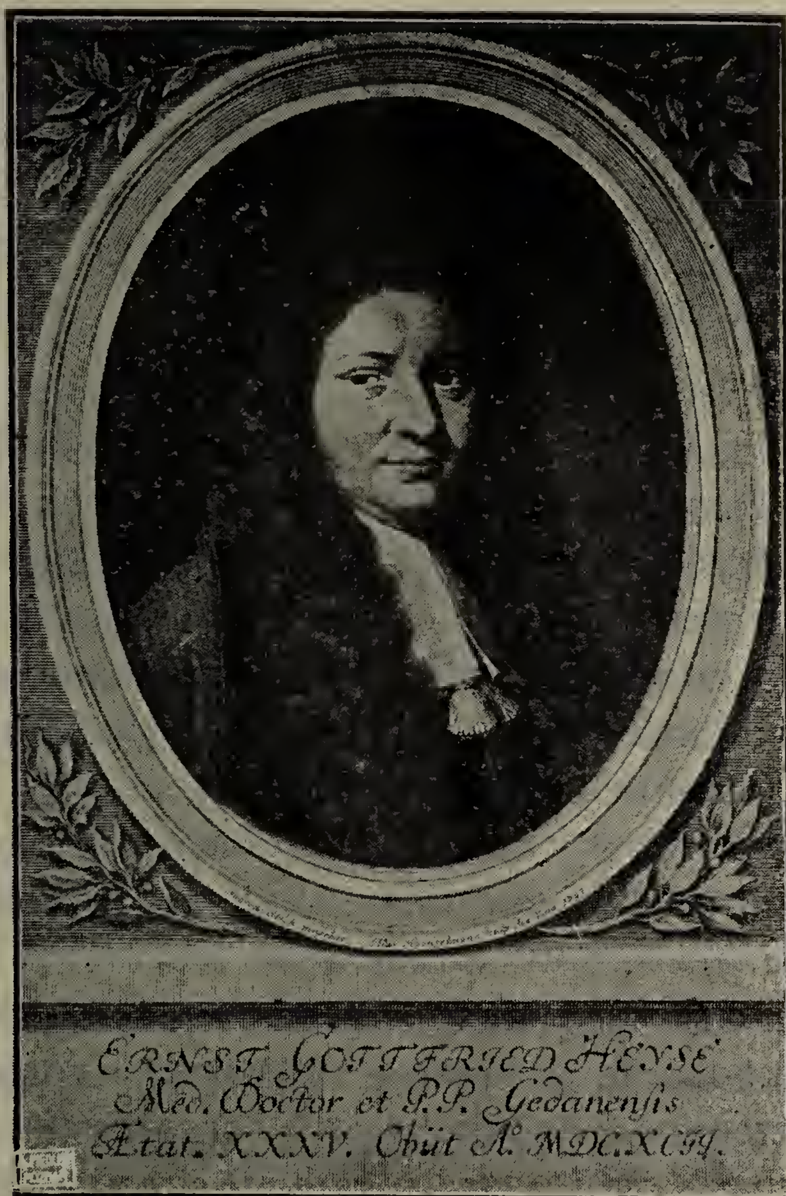
9. *Memmoria Brunniana. Basilae 1661.*

10. *Dissertatiuncula de aneurysmate venarum seu varicibus. 1661 Basilae str. 60.*

60 tez anatomiczno chirurgicznych, dotyczących zabiegów przy żylakach. VII. Superpondia, z których VII odnosi się do wpływu „*plicae polonicae*" na żylaki.

11. *De rene dextro monstroso..... Miscellanea anatomia Obs. CCXXVII. 1672.*

12. Szereg drobnych notatek dotyczących anatomji kreta, jeża, wydry, jagnięcia, foki itp. ogłaszanych jako Miscellanea. 1671. 1672.

Ernst Gottfried Heyse według portretu i sztychu Eljasza Heinzelmanna.

E r n e s t u s G o t t f r i e d H e y s e (1688—1692) został następcą S e g e r u s a w roku 1688. Nie udało się ustalić, czem wytłumaczyć dziesięcioletnią przerwę w wykładach me-

dycyny. Co do osoby H e y s e' g o zdołałem jedynie stwierdzić, że był on doktorem filozofji i medycyny (Montpelier 1682), oraz *medecinae ac physices professor publicus.* Miał on na wstępie do swojej działalności przemówienie: „*Medicae Artis et Naturalis philosophiae auditoribus in Athenaeo Gedanensi salutem, Gedani 1688*", w którem podkreślał znaczenie filozofji i medycyny. H e y s e niedługo się cieszył swojem stanowiskiem, gdyż zmarł w r. 1692.

Istnieje portret H e y s e'g o, wykonany przez A n d r z e j a S t e c h a, ryty przez H e i n z e l m a n n a w r. 1693, a zamieszczony w pośmiertnem wspomnieniu, wydanem wspaniale i zawierającem prócz kazania pogrzebowego kilkanaście od, pisanych po łacinie i po niemiecku.

G l o s e m e y e r J o h a n n e s (1696—1711) doktór medycyny (Academia Salana 1689) i profesor medycyny oraz „*physices*"; podróżował po Belgji, Anglji, Łotwie. Napisał ogółem 17 rozpraw fizycznych i astronomicznych. Wykonywał sekcje, czego dowodem zaproszenie z 26 listopada 1696 r.[1]). Przy tej sposobności G l o s e m e y e r wygłosił przemówienie, którego zakończenie brzmi:

> Illius cadaver, cum ex gratioso Magnificorum patronorum indultu, in gratiam studiosae juventutis Athenaea Gedanensis, potissimum cultro anatomico fit subjectum, G e n e r o s o s maximoque strenuos musarum nutritios Dominos ac evergetos gratiosos, coeteros summe Reverendos, Nobilissimos, consultissimos, Excellentissimos.... plurimum reverendissimos amplissimos, generosos spectatissimos etc..... ad exertitium hocce

---

[1]) Benevolo lectori cum apprecatione salutis plurimae / Demonstrationes anatomicas / cadaveris masculini / consentiente / magnifico patronorum ordine / in Athenaei Gedanensis auditorio anatomico / Die XXVI Novembri Anno MDCXCVI / publice habendas significat / Johannes Glosemeyer med. Dr.

anatomicum invito, studiosorum vero dietum convoco. Demonstrationis vero auspicium die 26 Mensis Novembri ab hora secunda pomeridiana ad tertiam.

Oprócz tych wszystkich wysokopostawionych osób niemal każdy miał za biletami dostęp na sekcję, jak to wynika ze słów: *alliis vero, qui extra coetum studiosorum sunt, illisque spectatum veniendi animus est, ex aedibus meis tessaram summere licet.*

Uroczysty wstęp do dysekcji, jak brzmiało zaproszenie, miał trwać zaledwo godzinę.

Johannes Adamus Kulmus (1680—1731?) rodem z Wrocławia, studjował w Gdańsku, Frankfurcie, Lipsku, Halli, Jenie, Bazylei, Holandji (uczeń Boerhaave'a), gdzie się promował na doktora medycyny w Lejdzie; jako profesor medycyny i „*philosophiae naturalis*" był jednocześnie fizykiem miejskim miasta Gdańsk i lekarzem nadwornym króla Augusta II, tudzież członkiem królewskiej Akademji nauk w Berlinie. Człowiek niezwykle światły i oświecony. Wydał zwięzłą książkę anatomiczną, tłumaczoną na kilka języków: „*Tabulae anatomicae*". Poza tem pozostawił kilkadziesiąt druków z zakresu fizyki, anatomji patologicznej, kliniki i anatomji. W swoim programie wykładów (1725) „*civibus athenaei gedanensis*" zapowiadał, że będzie wykładał: „*collegia physica, anatomica, medica*" a nawet „*vacante hoc tempore professione mathematica*".

W r. 1727 Kulmus po raz pierwszy zaprasza na publiczną sekcję anatomiczną, a dzieje się to z niezwykłą pompą. Rozsyłane są bowiem pięknie drukowane zaproszenia z szumnym nagłówkiem:

Q. f. f S. / Mortalibus salutari / Programmate hoc de / Circulationis sanguinis memoria seculari / ad / Anatomiam cadaveris virilis / publice suspiciendam / Mecenates, patronos, doctores.. .../ invitat; / Artium vero liberalium, medicinae ac Chirurgiae

Studiosos / quibus per aetatem adesse licebit / permanenter convocat. / Jo. Adamus Kulmus / Med. Dr. phil. nat. prof. P. O. / Acad. Nat. curios Sodalis / Gedani. /

Następnie w programowej mowie K u l m u s zapowiada, że ponieważ postępy nauki o krążeniu mało są znane ogółowi

J. Kulmus według sztychu nieznanego autora.

lekarzy gdańskich, więc zamierza przedstawić zasady nauki H a r v e y' a, P e q u e t' a, B a r t h o l i n u s a. Jako niezłomną

prawdę „*in hac enim sanguinis circulatione ipsa nostra constitit vita, ab ea sola dependent omnes actionęs partium, secretiones humorum, nutritio et omnis sanitas corporis nostri*“.

Ponieważ Senat gdański zaofiarował te zwłoki celem podziwiania układu krążenia, zaprasza się za zgodą Boga i religji mężów uczonych, aby swą obecnością przyczynili się do uświetnienia całej sekcji.

Drugie zaproszenie na sekcję datuje się z r. 1736. Jest ono jednak o wiele skromniejsze i zawiera już tylko zaproszenie, którego treść zachwala pewne cechy zwłok, mających być przedmiotem sekcji, i stara się zainteresować czytelnika: jest tam więc mowa o starej żebraczce, która w młodości zgwałcona przez mężczyznę, odbyła liczne kampanje jako markietantka, stale hołdowała Bachusowi i wreszcie odebrała sobie życie przez powieszenie się na sznurze.

Kulmus wykonywał też sekcje poza oficjalnemi zaproszeniami, jak to wynika z jego opisu niezwykłego płodu (patrz niżej), człowieka utopionego (patrz niżej) i t. p. W każdym razie już z tych kilku słów wynika, że zaliczyć go możemy do nader ruchliwych anatomów.

* * *

Prace Kulmusa, które się odnoszą do anatomji, lub mają z nią związek, są następujące:

1. 1724. *Descriptio anatomico-physiologica alienus foetus monstrosi cui adjutur observatio viri cuiusdem aqua suffocati.*

Bardzo ciekawa rozprawa o 48 str., w której autor opisuje anatomję wewnętrzną noworodka potwora podwójnego *(thoracopagus);* stwierdził przytem istnienie jednego wspólnego serca, jednej wspólnej wątroby, wspólnej przyśrodkowej nerki i t. p. Dołączone jest 9 rycin, a mianowicie: zewnętrzny wygląd potworka, jelita, serce z płucami i t. p.

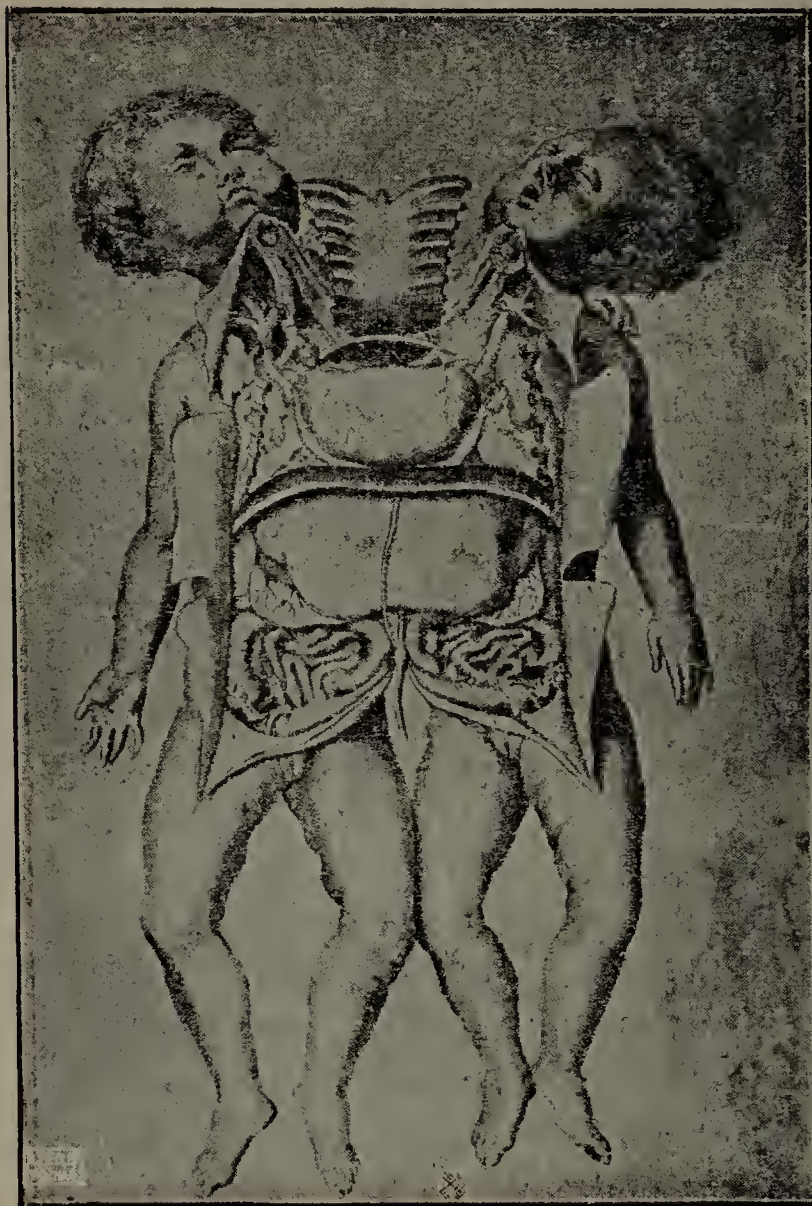
2. 1725. *Civibus Athenaei Gedanensis, Programma invitatoria.*

Wstęp do wykładów, w którym autor wypowiada swój pogląd na czekające go zadania, oraz wylicza przedmioty, które będzie wykładał.

3. 1727. *Elementa philosophiae naturalis.*

Treść raczej fizyczno-chemiczna.

4. 1727. *Programma de Circulatione sanguinis memoria seculari, als Einladung zu anatomiscen Demonsthrationen in Danziger Gymnasium.*

Anatomja teratologicznego płodu z dzieła Kulmusa z r. 1724.

W związku z poglądami Harveya o krążeniu, któ e nie były dość dokładnie znane lekarzom gdańs kim, Kulmus zapraszając na sekcję podkreślił, że specjalną uwagę zwróci na układ krążenia, który nazywa życiodaj-

nym. To zamiłowanie do angiologji przebijać będzie i w szeregu następnych rozpraw autora.

5. 1728. *Exercitatio physica de animalibus in genere.*

Rozprawa przyrodnicza, w której zasługuje na uwagę pogląd autora, że zwierzęta aczkolwiek nie mają duszy, posiadają wszystkie organy podobne do człowieka i rodzą się z nasienia.

6. 1728. *Exercitatio physica de sanguine ejusque circulatione.*

Stron 29. Autor rozpoczyna od tego, co jest krew, a następnie omawia serce i układ krążenia.

7. 1730. *Disputatio anatomica de tendine Achillis disrupto et arteriis in osseam substatiam degeneratis.*

Str. 30. Rozprawka treści anatomiczno-klinicznej, w której autor stwierdza skostnienie (zwapnienie) naczyń i brak „wigoru" jako przyczynę zerwania ścięgna.

8. 1731. *Theses physicae de animalibus in genere.*

9. 1732. *Tabulae anatomicae.*

Książka, która w swoim czasie nabrała wielkiego rozgłosu. Przetłumaczono ją na kilka języków, oraz doczekała się licznych wydań późniejszych i poprawianych. Nasz Kiupiński, wydając swoją anatomję czterotomową we Lwowie w latach 1774-78, posługiwał się jeszcze tablicami zapożyczonemi od Kulmusa. Że książka ta istotnie była bardzo rozpowszechniona, świadczy dalej portret autora, który w ręku trzyma własne dzieło anatomiczne.

10. 1736. *Programma invitatorium ad anatomiam publicam cadaveris sexus seguinis virginus.* (patrz ryc. str. 10).

11. 1744. *Disputatio medica de circulatione sanguinis.*

Rozprawa, która świadczy narówni z 4, 6 i 10 o specjalnem zamiłowaniu autora do układu krążenia i zawiera liczne obserwacje oryginalne.

Zestawiając działalność Kulmusa należy podkreślić, że była ona nader owocna. Jeszcze za życia cieszył się on dużem poważaniem o czem świadczą portrety, pędzla J. Wessel'a, z których jeden utrzymany w stylu rokoka doskonale zakonserwowany a wyobrażający Kulmusa w peruce, w uroczystym stroju, trzymającego własną anatomję w ręku, przechował się do dziś dnia w miejskiem muzeum gdańskiem, z drugiego zaś przechował się sztych portretowy, wyryty

w r. 1743 przez J. Houbrakena w Amsterdamie. Znany jest wreszcie jeszcze jeden sztych nieznanego autora, przedstawiający Kulmusa na tle własnej bibljoteki z czaszką ludzką w ręku (fig. str. 32).

O uznaniu dla jego zasług naukowych świadczy zaliczenie Kulmus'a w poczet członków przez Berlińską Akademję Nauk.

Kulmus był już ostatnim w szeregu wybitniejszych anatomów i profesorów medycyny w Gdańsku.

Za jego następcy Christiana Sendeliusa szkoła ta zaczyna się chylić ku upadkowi, czego najlepszym dowodem był sam fakt objęcia profesury przez człowieka, mającego po temu bardzo mało danych.

Christian Sendelius († 1789), aczkolwiek był profesorem Gimnazjum Gdańskiego przez długie lata (1745-1789) nie zaliczał się, widać, do jednostek wybitnych, gdyż o jego osobie nie wiele nam wiadomo. Rozpoczynając wykłady w r. 1745 wydał program, w którym omawia pokrótce historję anatomji, począwszy od Greków i Rzymian, a następnie zaznacza, że będzie wykładał *„elementa physices"*. Poza tem zamierza privatim prowadzić wykłady i ćwiczenia anatomiczne, przyczem potrzeba być akuratnym i starannym wykładowcą, kierując się we wszystkiem tradycją po Kulmusie, zarówno jak i jego wskazówkami, przez co prawdopodobnie miał na myśli wydane przez Kulmusa *„Tabulae anatomicae"*.

Za całych czterdzieści cztery lata profesury Sendelius nie pozostawił ani jednej pracy naukowej, a jego działalność wydawnicza ograniczyła się do kilkunastu przemówień okolicznościowych, wierszowanych. Zasługuje może na wymienienie przemowa na cześć ks. Aleksandra Józefa Jabłonowskiego z Nowogródka, wydana w r. 1766.

Ostatnim profesorem od r. 1786—1812 był Dr. Ephraim Wilhelm Blech, który również po sobie żadnej spuścizny naukowej nie pozostawił. Był to okres ostatecznego zmierzchu akademickiego charakteru Gimnazjum, które wkrótce potem w r. 1814 zostało przeniesione do Wrzeszcza, przyczem zostało przekształcone na współczesną szkołę średnią.

IV. WYLICZENIE KILKU BŁĘDNYCH WIADOMOŚCI O SZKOLE GDAŃSKIEJ.

Gąsiorowski [1]) w swojem niezapomnianem dziele w kilku miejscach opisuje bądź to gdańską szkołę anatomiczną, bądź też jej profesorów.

Z cytowanych przez wspomnianego autora źródeł wynika, że Gąsiorowski posługiwał się przeważnie wiadomościami z drugiej ręki, zaś nieznane mu były źródła archiwalne Gdańska, rękopis v. Hammena, Chartii Andreae, mowy pogrzebowe, oraz prace Hirscha o historji Gdańskiego Gimnazjum (patrz rozdział piśmiennictwa). Na podstawie jednak tych oryginalnych źródeł mogłem dać nietylko pełniejszy obraz uczelni i profesorów, ale i sprostować pewne błędy Gąsiorowskiego.

Przedewszystkiem Gąsiorowski, mówiąc w T. II. § 14 str. 41 i 42 o profesorach lekarzach Gimnazjum Gdańskiego, wylicza Jana Plakatomus'a (Brettschneidera), Wilhelma Misocacus'a i Joachima Pastorius'a, którzy nigdy profesorami medycyny nie byli, nie wymienia natomiast J. Glosemeyera, wybitnego uczonego, J. A. Kulmus'a, o którym zresztą wspomina w innem miejscu, Chr. Sendeliusa i E. Blecha.

Co do Joachima Olhafius'a, to Gąsiorowski nazywa go rozmaicie:

---

[1]) Gąsiorowski L. Zbiór wiadomości do historji sztuki lekarskiej w Polsce T. I. i II. Poznań 1839, 1853.

Elhaf (Oelhafen) Adam Joachim (T. I. str. 334), Elhafen (Oelhafen) Adam Joachim (T. I 365), Elhaf (Oelhafius) Joachim (T. II. str. 42), Elhaf Adam (T. II. str. 229).

Tymczasem na str. 14 wykazałem, że ani stosowanie nazwy Oelhafen, Oelhafius ani spolszczone Elhaf, Elhafen niema żadnych podstaw historycznych. Autor ten sam podawał swoje nazwisko we wszystkich pismach w brzmieniu: Olhafius, inni przerabiali to na Olhaf, Ollhaf, Olavius, a dopiero następne generacje tytułowały się Oelhaf (Oelhafius) Mikołaj i Piotr. Jednakże ani pisownia Oelhafen (Elhafen), ani też Elhaf nigdy używane nie były.

Co do L. Eichstadius'a niesłusznie Gąsiorowski nazywa go Eichstdad'em (T. II. str. 229) i błędnie podaje datę jego doktoratu na 1624 r. zamiast 1621 r.

Co się wreszcie tyczy Kulmusa Jana Adama to Gąsiorowski błędnie go nazywa Janem Jerzym Kulmusem (T. II. str. 371).

Również i w dziedzinie piśmiennictwa i prac profesorów Gimnazjum Gdańskiego dużo jest u Gąsiorowskiego do poprawienia; w tym kierunku moja rozprawka daje spisy kompletne.

Sam Gąsiorowski zresztą we wstępie do swojego dzieła (T. I. Przedmowa) przyznaje, że niepodobna mu było dzieła dokonać dokładnie i że tylko wspólne badania rzecz tę lepiej uskutecznić mogą. Uważałby sobie jednak za największą nagrodę, gdyby wydanie jego dzieła zachęciło innych badaczy do szerszego zajęcia się tym przedmiotem.

W tym kierunku niewątpliwie, Gąsiorowski cel swój osięgnął, jemu bowiem zawdzięczać muszę inspirację do podjęcia tych poszukiwań.

V. ZAKOŃCZENIE.

Na zakończenie zamierzam raz jeszcze podkreślić najważniejsze momenty, podniesione w niniejszej rozprawie i uwydatnić znaczenie Gdańskiej Szkoły Anatomicznej.

Należy zatem podkreślić, że anatomję wykładał tam szereg mężów o dużej erudycji anatomicznej, jak Olhafius (1603 - 1630) uczeń Andrzeja Laurentiusa i Fabryciusa ab Aquapendente, Eichstadius (1647 – 1660) uczeń szkoły lekarskiej w Lejdzie, Groningen i Bazylei, Segerus, Toruńczyk, (1675—1678) uczeń Bartholinusa i Kulmus (1725—1745), uczeń Boerhaave'a.

Sekcje rozpoczęto wykonywać bardzo wcześnie, bo już w r. 1613 i odbywano je systematycznie co pewien czas. W latach 1647—1660 3 sekcje wykonał Eichstadius, w r. 1696 dokonał sekcji Glosemeyer, a w r. 1727 i 1736 — Kulmus.

Wiele rozpraw anatomicznych przyczyniło się do postępu anatomji, a zwłaszcza do spopularyzowania jej nietylko w Gdańsku i okolicy, ale nawet w odległych krajach. Tutaj wymienić należy specjalnie „Tabulae anatomicae" Kulmus'a kilkakrotnie wydawane i częściowo przejęte przez naszego Krupińskiego.

Wpływ tej uczelni na umysłowość polską da się wreszcie ustalić przez stwierdzenie licznych nazwisk uczniów polskich, oraz przez nazwiska Polaków, którzy w dysputach brali udział jak np. Macovius, Myslovius, a nawet przez mowy okolicznościowe, wygłaszane na cześć wybitnych osobistości, jak Ks. Aleksandra Józefa Jabłonowskiego z Nowogródka.

Rozpatrywałem, rzecz prosta, tylko znaczenie gdańskiej szkoły lekarskiej a zwłaszcza anatomicznej Ale ponieważ rozkwit Gimnazjum Gdańskiego przypada na okres kompletnego upadku nauki w Polsce i ponieważ w spisach uczniów znajdowałem wiele nazwisk polskich, byłoby może interesujące dla historyków, gdyby wogóle ktoś zajął się wyświetleniem

wpływu, jaki ta uczelnia wywarła na Polskę. Nie wątpię, że w tym względzie dałoby się stwierdzić dużo ciekawych i pouczających faktów.

VI. PIŚMIENNICTWO.

1. Archiwa m. Gdańska teka XLII i XVI.
2. Chartii Andreae. *Commentario viris eruditis Gedani Ortis. Vittenbergae Saxonum 1740.*
3. Figken B. Leichenpredigt *Ernesto Godofredo Heysei,* Danzig 1693.
4. Gąsiorowski L. Zbiór wiadomości do historji Sztuki Lekarskiej w Polsce. Tomów IV. Poznań. 1839—1854.
5. v. Hammen. Rękopis znajdujący się w bibljotece gdańskiej „Am Jacobsthor".
6. Hirsch Th. Geschichte des Akademischen Gymnasiums in Danzig. 1837
7. Hirsch Th. Geschichte des Danziger Gymnasiums seit 1814. 1858.
8. Meyer-Steineg Th. und Sudhoff K. Geschichte der Medizin. 1922.
9. Praetorius Ephraim. *Athenae Gedanensis sive commentarius hist. chronolög. originem et constitutionem gymnasii Dantiscani continens.* Lipsiae 1713.
10. Simson P. bei Kafeemann A. W. Geschichte der Stadt Danzig. 1918.

VII. SPIS RYCIN.

NAKŁADCA: PROF. ADAM WRZOSEK.
CZCIONKAMI DRUKARNI DZIENNIKA POZNAŃSKIEGO TOW. AKCYJNE.